

sından özellikle M. Chamberlain ve J. Pedersen'in çalışmalarıyla benzerlikler gösterir. Örneğin, bir konuya tanımlama ile girişilmesi, temel iddiaların verilmesi, ardından yazarın kendi iddialarını ortaya koyması ve son olarak da bundan sonraki bölümle irtibat kurularak geçiş yapılması Makdisi, Pedersen ve Berkey'in çalışmalarından izler taşır. Netice olarak eser, başında zikredilen ciddi, kült sayılabilecek oryantalist çalışmaların yanında fazlası olan, eksikliği olmayan bir nitelik gösterir ve rahatlıkla medrese, İslam, ilim ve ulema konusunun anlatıldığı zincire eklenmiş değerli bir halka olarak görülebilir.

Mehmet Cüneyt Kaya. *Bir ve Çok: Âmirî Felsefesinde Tanrı ve Âlem*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017. 216 sayfa.

Hasan Korkmaz

İstanbul Üniversitesi

haskrkmz@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7327-8834

DOI: 10.20519/divan.448316

İslam düşünce tarihinde Farabi (ö. 339/950) ve İbn Sina (ö. 428/1037) arasındaki dönem hâlâ birçok yönüyle aydınlatılmayı beklemektedir. Bu dönemin önemli ve kendisi hakkında bilgimizin sınırlı olduğu filozoflarından biri de Amiri'dir (ö. 381/992). Hem Türkiye'de hem Batıda Amiri üzerine yapılan çalışmaların henüz başlangıç düzeyinde olduğu söylenebilir. Bu noktada Kaya'nın Tanrı ve âlem arasındaki ilişkiyi, Amiri'ye aidiyeti hakkında çeşitli iddiaların bulunduğu bir eser olan *el-Mecâlisü's-Seb' beyne's-Şeyh ve'l-Âmirî*'yi merkeze alarak inceleyen *Bir ve Çok: Âmirî Felsefesinde Tanrı ve Âlem* isimli kitabı literatüre önemli bir katkı niteliğindedir.

Eser üç bölüm, sonuç, iki ek ve kitabın sonunda verilen bir kavram sözlüğünden oluşmaktadır. Yazar, ilk bölümde *Mecâlis*'in yapısal özellikleri ve Amiri ile İbn Sina'nın görüşme imkanını tarihî ve coğrafi veriler ışığında ele almaktadır. İkinci bölümde, *Mecâlis*'in “yedi oturumu/41 soru” muhtevası bakımından dört kısma ayrılarak; ilk kısımda (ilk üç oturum/1-17. sorular) âlemin varlığa geliş aşamaları, ikinci kısımda (dört ve beşinci oturum/18-29. sorular) “tabiat” kavramı etrafında fizik dünyanın oluşumu, üçüncü kısım-

da (altıncı oturum/30-36. sorular) cevherin tabiat tarafından latifleşerek yetkinleşmesi ile nefis sahibi canlılarda duyumsama, hareket ve tahayyülün meydana gelişi ve dördüncü kısımda (yedinci oturum/37-41. sorular) ise aklın mahiyetine ve bedenle ilişkisine odaklanılmaktadır. Üçüncü bölümde *Mecâlis*'in bulunduğu Ragıp Paşa 1461 numaralı mecmuanın genel bir tasviri yapılmakta ve temellük kayıtlarından hareketle mecmuanın hikayesi anlatılmaktadır. Yine bu bölümde *Mecâlis*'in neşir ve tercümesinin yanında tıpkıbasımı da verilmektedir. Eklerin ilkinde yazar, Amiri'nin Tanrı ve âlem arasındaki ilişkiyi konu edinen *el-Fusûl fi'l-me'âlimi'l-ilâhiyye* adlı eserinin tercümesini vermektedir. Eklerin ikincisinde ise *Mecâlis*'in içinde bulunduğu Ragıp Paşa 1461 numaralı mecmuanın içindekiler listesi verilmektedir.

Kaya, ilk bölümde, *Mecâlis*'in kurgusal ve iki filozofun sistemini bilen kişilerce yazılmış apokrif bir metin olduğu iddialarına karşı, metnin otantikliğini ispat etmeye çalışmaktadır. Yazar *Mecâlis*'in otantikliğini dörtlü bir aşama ile ortaya koymuştur. İlk olarak yazar, *Mecâlis*'in kurgusal bir metin olmadığını, metindeki bazı cümleleri örnek göstererek bunların ancak gerçek bir tartışmada söylenilmiş olabileceğini ifade etmektedir (ss. 15-17). İkinci olarak, İbn Ebi Useybia'nın İbn Sina'ya atfettiği bir eser olan *Ecvibe lî-su'âlât se'elehû ânâ Ebu'l-Hasen el-Âmirî ve hiye erba'a aşrate mes'eleten* ile *Mecâlis* arasında bir benzerlik olduğunu ve bu eser dolayısıyla Amiri ile İbn Sina arasında bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır (ss. 18-19). Üçüncü olarak, Amiri ve İbn Sina'nın nerede ve ne zaman karşılaşmış olabileceklerini incelemektedir. İbn Sina'nın 370/980 tarihinde doğduğu ve Amiri'nin 381/992'de vefat ettiği düşünüldüğünde iki filozofun karşılaşıp felsefi bir sohbet yapmaları mümkün gözükmemektedir. Bu noktada Kaya, Sellheim ve Gutas'ın İbn Sina'nın doğum tarihinin 353-363/964-974 aralığında olduğu iddiasından hareketle, Amiri ve İbn Sina'nın Buhara'da buluşup felsefi bir tartışma yapabilmelerinin mümkün olduğunu iddia etmektedir (ss. 19-26). Amiri ve İbn Sina'nın gerçekte buluşmalarının mümkün oluşunun ispatından sonra *Mecâlis*'te soru soran ve cevap verenin kim olduğuna dair bir izahatın bulunmaması, *Mecâlis*'in metninden hareketle bir tespit yapılmasını gerektirmiştir. Yazar son olarak, Amiri'nin *İnkâz*'da bulunan bir pasajını şahit olarak getirerek bu pasajın *Mecâlis*'in yedinci sorusunun cevabında hem lafız hem de mana açısından benzerlikler taşıdığı kanaatinde. Böylece Kaya, soru soranın felsefe tahsilini bitirmiş ve ilk eserlerini verme döneminde olan İbn Sina, cevap verenin ise hayatının son demlerinde olan Amiri olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Kanaatimizce Kaya'nın iddiaları, *Mecâlis*'in otantik bir eser olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Mecâlis'in bir soru-cevap metni olması, orta büyüklükte bir risale olması, muhtevasının belli bir konu etrafında şekillenmesi ve oturumların belli

bir konunun merkeze alınarak tartışılması gibi yapısal özellikleri, kitabın ikinci bölümünde yetkin bir metin analizini mümkün kılmıştır. Kaya'nın bu bölümde *Mecâlis*'in muhtevasına dair yaptığı bölümlendirme oldukça detaylıdır. Esasında Türkiye'deki klasik metinlerin çevirilerinde pek alışkın olmadığımız bir yöntemin takip edildiği belirtilmelidir. Kaya; metnin mahiyeti, değeri, tarihsel önemi, faydası, gayesi gibi konularda doyurucu bilgiler vermektedir. Bu açıdan eser birinci bölüm ve özellikle ikinci bölüm sayesinde bir "çeviri kitap" olmanın sınırlarını aşmış bir telif kitaba yaklaşmaktadır. Esasında *Mecâlis* ve *Fusûl*'un çevirilerini bu çalışmanın ek çıktıları olarak almak daha makuldür. Çünkü çalışmada esas amaç çeviriden ziyade metnin aidiyeti ve muhtevanın analizidir. Bu açıdan Kaya, *Mecâlis*'in muhtevastan hareketle Amiri'nin Tanrı ve âlem arasındaki ilişkiye dair görüşlerini her bölümün bir değerini gerektirdiği ve tamamladığı şekilde ortaya koymaktadır. Kitabın başlığının *Âmirî Felsefesinde Tanrı ve Âlem* şeklinde konulmasının eserin içeriğindeki tavır ile uyumlu olduğu söylenebilir.

İkinci bölümde *Mecâlis*'in muhteva analizi yapılmaktadır. Yukarıda kısaca ifade ettiğimiz üzere, yedi oturumdan oluşan *Mecâlis* dörtlü bir tasnife tâbi tutulmaktadır. Yazar, ilk önce *Mecâlis*'teki anlatıyı metin içi ilişkiler kurarak incelemekte, ardından Amiri'nin diğer eserlerinde konuyla ilgili nasıl bir anlatının bulunduğunu, *Mecâlis* ile benzerlik ve farklılıkları vurgulamak suretiyle vereceğini ifade etmektedir. Bunun yanında, gerekli görmedikçe diğer filozoflara herhangi bir atıf yapmayacağını ifade eden Kaya, kendisini sadece Amiri ile kısıtlamaktadır. Bu metodun sonucu olarak İbn Sina muhteva analizinde yer almamıştır. Halbuki *Mecâlis*'te soru soran kişi olarak karşımıza çıkan İbn Sina'nın muhteva analizinde ele alınması ve varsa Amiri'den nasıl etkilendiğinin ortaya konulması beklenirdi. Bu noktada çalışmanın en önemli eksikliği, İbn Sina'nın muhteva düzeyinde Amiri'den nasıl bir alımlama yapmış olabileceğinin ortaya konulmaması olmuştur.

İkinci bölümün ilk kısmında, *Mecâlis*'e ve Amiri'nin günümüze ulaşan diğer eserlerine dayalı olarak hakkında nispeten en fazla malumat bulunan konu olan varlık mertebeleri ele alınmaktadır. Kitapta bu bilgiler yetkin, sistemli ve tablolar ile anlaşılır bir surette ortaya konulmaktadır. *Mecâlis* altılı bir varlık mertebesi ortaya koymaktadır: *Bârî, Emir, Akıl, Nefs, Tabiat* ve *Cisim*. Bârî feyz ile Emir'i; Emir ibda' ile Akıl'ı; Akıl inşa ile Nefs'i; Nefs ihtirâ ile Tabiat'ı yaratmakta; Tabiat ise oluş-bozuluş, artma-eksilme, dönüşüm ve yer değiştirme ile Cisim'i meydana getirmektedir. Her ne kadar yukarıda varlığın her mertebesine yaratma fiili yüklenmişse de Bârî dışındaki varlıklara atfedilen yaratma etkinliği O'nu doğrudan fiilde bulunmaktan tenzih etme dışında bir amaç taşımamaktadır. Bu anlamda *Mecâlis*'teki

anlatıya göre Mutlak Gerçek, fiillerini herhangi bir fayda temin etmeden gerçekleştirmekte, âlemin varlığa gelişi yine Mutlak Gerçek'in kendi varlık, cömertlik ve bilgeliğinin açığa çıkmasıyla tahakkuk etmekte ve "tüm oluşlar" Gerçek İlk'in kaza ve kaderiyle sonradan var olmaktadır. Bu anlamda *Mecâlis*'in ilk üç oturumu doğrudan Tanrı-âlem ilişkisine odaklanmaktadır (ss. 37-45). Her bir varlık mertebesinin temel özelliklerini, fiillerini ve alt-üst ilişkisini *Mecâlis*'teki anlatıyı dikkate alarak detaylı bir şekilde ele alan Kaya, daha sonra *et-Takrîr li-evcûhi't-takdir*, *Fusûl* ve *el-Emed ale'l-Ebed* gibi Amiri'nin diğer eserlerindeki varlık hiyerarşisi ile ilgili iddiaları ve ilk bölümdeki temel iddiaları ele alarak, benzerlik ve farklılıkları tespit etmeye çalışmaktadır. Bu noktada *Mecâlis*'teki anlatının Amiri'nin diğer eserleri ile büyük oranda uyumlu olduğu ortaya çıkmaktadır (ss. 46-57). Bu da *Mecâlis*'teki sohbetin gerçekte meydana gelmiş olduğu iddiasını daha da pekiştirmektedir.

Mecâlis'in dördüncü ve beşinci oturumlarının ele alındığı ikinci kısımda, tabiatın fiilleri çerçevesinde Bârî'den Cism'e doğru gerçekleşen iniş sürecinin tekrar yukarı doğru çıkışının nasıl gerçekleştiği üzerine odaklanılmaktadır. *Mecâlis*'te ayrıntılı olarak incelenen bu konuya Amiri'nin diğer eserlerinde pek fazla değinilmemektedir. *Mecâlis* Bârî'den Emir, Akıl, Nefs ve Tabiat aracılığıyla latif cisme, oradan basit kesif cisme, sonradan da tikel bileşik varlıklara doğru bir yaratma sürecini ortaya koymaktadır. Buna göre tabiat ile meydana gelen latif cisim *Mecâlis*'e göre tek tip olmayıp kendi içinde farklılaşmaktadır. Latif cisimdeki bu farklılaşma, kesif cisim için de söz konusudur. Kesif cisim de dört unsura bölünmüştür. Bu açıdan tikel bileşik yapıların oluşması ve bu tikel bileşik mevcutlarda son bulan ve latiften kesife doğru "inen" yaratılma sürecinin tekrar yukarı doğru "geri dönüşü/i'âde", tabiatın fiili gibi tek düze olan bir şey aracılığıyla değil, ilahî fiiller gibi hareketleri tek düze olmayan mutlak cömertlik ve kudreti açığa çıkaracak tarzda karşılıklı iki düzenin varlığını mümkün kılmıştır (ss. 58-63). Kaya, bu kısmı *Mecâlis*'in beşinci oturumunun konusu olan geri dönüşün tabiatla geçtiği aşamaları ele alarak bitirmektedir (ss. 63-67).

Mecâlis'in altıncı oturumu, dört unsurdan oluşan tikel bileşik yapıların tabiat tarafından yetkinleşme/saflaşma süreci akabinde nefsin devreye girdiği yeni bir aşamayı konu edinmektedir. Buna göre nefsin büyüyen cevherle ilgilenmeye başladığı nokta, duyumsama (*ihsâs*) ile başlayıp tahayyül ile bitmektedir ve bu ikisi arasında ihtiyari hareket bulunmaktadır. Duyumsama aşağı yukarı tüm canlılarda bulunurken, ihtiyari hareket hayvanların çoğunda ve tahayyül ise sadece evcilleştirilebilen hayvanlarda bulunmaktadır (ss. 67-68). Kaya bu açıklamalardan sonra duyumsama, ihtiyari hareket ve tahayyülü *Mecâlis*'teki tartışmanın el verdiği ölçüde detaylı bir şekilde ele almaktadır.

İkinci bölümün son kısmında, aklın mahiyeti ve bedenle ilişkisine odaklanılmıştır. Bârî'den Emir'e, Emir'den Akıl'a, Akıl'dan Nefs'e, Nefs'ten Tabiat'a ve Tabiat'tan Cism'e uzanan süreç nihayet ay-altı âlemde akıl sahibi yegane varlık olan insanın incelenmesine varmıştır. *Mecâlis* tıpkı Tabiat ve Nefs'te olduğu gibi Akıl'da da bir yetkinlik ve saflaşma sürecinden söz etmektedir. Aklın *heyûlanî, sûrî, müstefâd* ve *faal* olmak üzere dört mertebesi bulunmaktadır. Kişi bildiği şeylerden bilmediklerine ulaştıkça akılsal olarak da saflaşmakta ve yetkinleşmektedir (ss. 73-75). *Mecâlis*'teki akıl anlayışı ile Kindi, Farabi ve İbn Sina'nın akıl anlayışını karşılaştıran ve bunları bir tabloya dönüştüren Kaya, Amiri'nin, akıl anlayışı konusunda İbn Sina'yı etkilemiş olabileceğini ifade etmektedir (s. 76). Daha sonra aklın cevherine değer katan ve onun özünü temizleyen anlamlar ile akli afetleri karşılaştıran ve bunları bir tablo halinde veren (ss. 82-83) Kaya, ikinci bölümü bu açıklamalar ile bitirmektedir.

Üçüncü bölümde *Mecâlis*'in tarihsel yolculuğu ortaya konulduktan sonra *Mecâlis*'in neşir ve tercümesi verilmektedir. Tercüme, üslup açısından okuyucunun kolay intibak edebileceği bir Türkçe ile yazılmıştır. Yine neşir, baskı ve mizanpaj açısından gayet açık bir formdadır. Neşir ve tercümeden sonra *Mecâlis*'in tıpkıbasımının da verilmesi, dileyenin yazmaya başvurmasına imkan tanımaktadır.

Sonuç olarak, ciddi bir bilimsel araştırmanın ürünü olan bu eser sayesinde Amiri çalışmaları için vazgeçilmez bir kaynak olacak bir metnin aidiyeti tespit edilmiş ve metnin neşir ve tercümesi yapılarak akademi dünyasının istifadesine sunulmuştur. Ayrıca eserle Farabi ve İbn Sina arasındaki dönemin felsefi birikimine dair bir farkındalık yaratılmakta ve İbn Sina'nın bu birikimden nasıl etkilenmiş olabileceğine dair ipuçları verilmektedir. Amiri felsefesinde Tanrı-âlem ilişkisine dair yazar tarafından yapılan detaylı analizler, eseri yetkin ve didaktik bir mahiyete sahip olması itibarıyla lisans, lisansüstü ve yeni araştırmacılar için Tanrı-âlem ilişkisinin mahiyetine dair bir üst bakış kazanmaya yardımcı olacak kaynak bir eser seviyesine taşımıştır. Bu çalışma, Türkiye'de son zamanlarda sayıları giderek artan çeviri-neşir çalışmalarına da yöntem ve içerik bakımından örnek olacak bir çalışma olarak değerlendirilebilir.